

Ion Pohoată, Delia Elena Diaconășu,
Vladimir Mihai Crupenschi

TEORIA DEZVOLTĂRII SUSTENABILE

O abordare critică

POLIROM

2022

Capitolul 1

Avatarurile sustenabilității. Un necesar prolegomene

1.1. Ce ne trimite în urmă?

De ce e nevoie de sprijinul fondatorilor pentru a pricepe mai bine, mai corect și într-o manieră cât mai simplă ce este cu dezvoltarea sustenabilă? Din rațiuni variate și numeroase. Iată câteva!

Întâi de toate, cadrul lor de analiză este clarificator, logic și articulat fără cusur. Diviziunea muncii și cooperarea umană dau substanță acestui cadru și de la ele și prin ele se explică aproape totul: schimbul, banii, echilibrul și armonia socială. Realitatea lumii fondatorilor clasici e contradictorie social și, indus, economic. Armonia lor economică și socială e vie, cu bogați și săraci care-și schimbă locul în funcție de modul în care își folosesc, eficient sau nu, mintea și brațele. Bunele practici (instituțiile smithiene) și nevoia respectării lor, însuflețite de actanții economici, în principal de stat, oferă sprijin pentru înțelegerea germenilor rezilienței economice. O reziliență susținută de un stat mic ca dimensiuni, dar puternic, cu o fișă a postului construită à la Smith și Bastiat, pe două rubrici principale: libertate și securitate! Rolul „educației domestice ca instituție naturală” – gândită de atunci smithian, ca activitate creatoare – al profitului și al muncii productive în susținerea dinamicii economice, toate cu sprijin în proprietatea privată, dezminte, prin logica strânsă a argumentației, orice demers contemporan care ar vedea șansa dobândirii sustenabilității dincolo de matricea economiei pieței libere. Profitul mișcă lumea, dar la bogăție, ne spun fondatorii, se ajunge prin muncă și într-un astfel de cadru. Munca îi privește pe toți cei care, în mod potențial, o pot presta. Așa se obține creșterea, iar rațiunea ei, via dezvoltare, e de a-i face pe oameni fericiți; nu în egală măsură și nici prin artificii statistice. Și, esențial, cu trimitere la asemenea fundal, sunt șanse pentru a se înțelege de ce descreșterea este discredibilă, deopotrivă, prin mesaj și argumentație; și că dreptatea distributivă și eficiența impersonală sunt pe cât de frumoase, pe atât de neangajante.

Apoi, plasând lucrurile într-o desfășurare firească, de o logică impecabilă: producție-repartiție-schimb-consum, clasicii ajută la a înțelege de ce PIB-ul lor are consistență, nu e plin de găuri, așa cum arată plăcinta contemporană umplută cu bule nominale, și asta pentru că s-a întors pe dos relația cauzală dintre principalele momente ale reproducției. Într-un asemenea context, se poate argumenta că proclamarea întâietății

repartiției și justiției redistributive în raport cu producția este o găselniță puerilă, dacă nu absurdă. Din aceleași considerente se poate afla ceva despre lipsa de susținere logică, în contrapondere cu tenta puternic populistă, a unor rapoarte tip Stiglitz-Sen-Fitoussi (Stiglitz *et al.*, 2009). Ne vom sprijini pe analizele fondatorilor pentru a arăta cum poate deveni economia nominală o escrocherie macro dacă se pun între paranteze atât lecția desprinsă din presupusa dogmă a lui Smith (Marx, 1999), cât și cea despre bani a lui Ricardo (2001) și Marx (1999).

Același obiectiv, dezvoltarea în beneficiul tuturor și în respect față de natură, poate fi ținut și implementat printr-o politică socialistă liberală ori mixtă. Indiferent la ce metodologie de cercetare se recurge, inclusiv una contrafactuală, o analiză sumară, dar obiectivă a istoricului dinamicii economico-sociale, așa cum s-a produs ea, sinuos, de la clasici încoace, ne spune un lucru cert: bunăstare și civilitate, inclusiv respect față de mediu, s-au obținut și se găsesc în spațiile economice care au mers pe mâna lui Smith. În același timp, componenta socială și cea de mediu reclamă, în planul politicilor concrete, prezența consistentă a statului. Dar nu a unui stat Moloh, în haină comunistă, ci a unuia responsabil, actant principal al unui aranjament instituțional care să facă conviețuirea și cooperarea umană posibile. La întrebările cât stat și câtă piață, cât liberalism și cât protecționism, cum se împacă logica profitului cu bunăstarea socială sau cât din gestiunea macro trebuie cedată statului, textele clasice rămân în continuare sursă pentru răspunsuri calificate. Dacă rețetarul lor se plasează la nivel de ideal, profitabil este că ne arată măcar direcția de urmat. Așa, de pildă, rolul liberei concurențe, îngăduită doar de lege, în satisfacerea intereselor personale și a celui general, rămâne acela pe care l-au argumentat Adam Smith (1777) și Frédéric Bastiat (2007). Nu trebuie să citești altceva decât pasajul cu numărul XVIII, „Nu există principii absolute”, din *Sofisme economice* ale lui Bastiat ca să pricepi cum mecanismul prin care inițiativa privată și libertatea schimbului, ghidate de mâna invizibilă, și interesul personal sunt infinit mai eficiente în a-i satisface pe toți decât orice intervenție arbitrară a guvernului. La fel, devine jenantă căutarea de argumente protecționiste după parcurgerea celebrei scrieri „Petiția fabricanților de lumânări de seu și de ceară” de același autor clasic! O simplă lectură a „Fragmentului despre mașini” al lui Marx și a capitolului lui Ricardo „Despre mașini” ar fi liniștit atmosfera la întâlnirea de la Davos, ediția 2016. I-ar fi lămurit pe participanți că cea de-a patra revoluție industrială nu are cum, logic, să umple lumea cu șomeri de înaltă clasă! Dar mai e timp, azi, pentru Bastiat?! Câți își mai irosesc timpul cu Ricardo lecturându-l până la capăt ca să înțeleagă că „mașinile nu pot funcționa fără asistență umană, nu pot fi create decât prin mijlocirea muncii umane” (Ricardo, 2001, p. 290), că, teoretic, legea avantajului comparativ poate fi făcută zob, dar că, practic, ea întreține jocul cu sumă pozitivă al comerțului internațional liber!

Pe siajul gândirii lor ne putem sprijini pentru a face apel la îndrăzneală în așezarea ipotezelor de plecare și în spunerea unor adevăruri mai puțin confortabile, dar nu și neștiințifice sau nenecesare. Cu adevăruri fasonate a priori se rămâne în ortodoxia analizei. Nu aceasta este intenția. Gândim, astfel, că diviziunea naturală a muncii și înegalitatea, nu doar la punctul de plecare, ci și pe parcurs, pot fi ipoteze realiste de lucru. Geografia economică, ca și istoria economică, vor fi exploatate pentru a argumenta, în contextul temei abordate, ce înseamnă responsabilitatea față de generațiile viitoare

într-o lume care se vrea tot mai globalizată. Ce înseamnă și între cine și cum trebuie operată, într-o atare lume, o justiție redistributivă spre a oferi concretețe unor mesaje ce vin dinspre Piketty, Hayek, Mill, Tinbergen, Sachs, Meadows etc. Migrația puternică face caducă relația dintre generații așa cum e ea surprinsă în Raportul Brundtland, în condițiile în care copiii și nepoții trăiesc, la modul masiv, într-o altă țară decât bunicii. Sau, dacă e admisă sensibilizarea subiectului justiției distributive, cum e de perceput în această lume și ce ecou mai au, dacă au, comentariile lui Smith despre „Nefericitele legi ale sclaviei” (Smith, 1977, p. 775) sau „Lipsa de cinste a Europei” (Smith, 1977, p. 778)? Cum și în ce înveliș pot fi acoperite aceste subiecte când se vorbește despre lipsa de dezvoltare, de creștere, de fapt, a unei bune părți a lumii față de care dezvoltății de azi au o „responsabilitate morală” (Comisia Mondială pentru Mediu și Dezvoltare, 1987, p. 52), ca să folosim sintagma Brundtland, schimbând doar adresa! Îi mai descoperim încă o dată pe săraci, spre a le stoarce economiile de surplus, sau îi lăsăm să-și găsească, neîncurcați, calea? În același timp, ce-i de făcut cu corul neaveniților care îi sfătuiesc s-o lase mai moale cu industria ca să se ocupe de activități mai tradiționale (Martin, 2007)? În loc să-i sfătuim pe subdezvoltați să se uite la bogați ca la o oglindă umilitoare – un procedeu metodic via Marx (1990) –, mai bine le sugerăm că munca sistematică și tenace îi va duce la liman, spre o dezvoltare sustenabilă. Max Weber (2005) se dovedește aici un potrivit exemplu de urmat.

De asemenea, la temeiurile fondatoare vom face trimitere spre a arăta că nu statica, ci dinamica, acumularea prin reinvestirea profitului asigură ocuparea și echilibrul economic și pacea socială; că descreșterea este, originar, premodernă, inspirată de ideea caducă a inutilității reinvestirii surplusului și apariției, ca o consecință, a consumului ostentativ! Într-un cuvânt, prin fondatori se poate pricepe că acumularea și creșterea prin reinvestirea profitului sunt determinanții principali. Ei dau orientarea și de ei depinde socialul, mediul etc. Că doar astfel putem fi bogați (înstăriți) și fericiți sau săraci și triști. „Fericitul trist” al lui Mill (2015, p. 124), abstinent și mulțumit cu puțin, reprezintă un episod pasager cu valoare de reper doar în măsura în care risipa și ostentația consumeristă tind să definească ranguri și să răspundă altor comandamente decât pe cele ale unui consum rațional. În rest, rămâne de văzut dacă trebuie să lecturăm periodic Raportul Brundtland spre a afla doar noutăți în materia relației bogați-săraci, pentru că, pe fond, știm de la A. Smith că așa vor sta lucrurile întotdeauna. Că diferențe vor fi mereu și că în perimetrul acestora sărăcia absolută e urâtă, antiumană și împotriva ei trebuie adunate toate energiile. Dar că, fapt de neignorat, mulți dintre săracii lumii bogate sunt azi mai bogați decât bogații lumii sărace și că sărăcia relativă este cea care oferă buna măsură când încercăm să-i validăm pe fondatori.

E important să ne uităm în urmă și pentru că de la fondatori aflăm, definitoriu, nu numai că tema temelor și obiectul științei economice trimit la creșterea economică, dar și că o societate civilizată se construiește prin prezența regulilor și respectul față de ele; că orice erezie de la aceste principii se dovedește contraproductivă și pentru teoria despre dezvoltare, și pentru realitatea în sine. E una dintre chestiunile cele mai generoase de exploatat. Și asta pentru că în locul specializării pe teme tari, primite moștenire, cu deosebire teoria despre creștere, se procedează la diluarea și golirea lor, la lărgirea lor la nesfârșit prin trimiterea în zone care nu mai aparțin Economics-ului. Și aceasta cu idei care nu sunt luate din perimetrul economiei, ci din zone palid legate de economie.

Extraordinar de multe cărți și articole care se ocupă de creștere nu fac, bibliografic vorbind, nici o trimitere la fondatori. Cât de păgubitor e să întâlnim asemenea situații la minți pretins emblematice, creatoare de opinie! Or, dacă nici ele nu clădesc pe versantul solidei arhitecturi fondatoare, nu-i chiar dificil de înțeles cum de s-a umplut arealul teoriei despre dezvoltare sustenabilă cu extravagante de limbaj și de ce se jubilează, în voie, cu posibilitatea de a trăi mai bine fără a munci mai mult sau de ce proclamând propagandistic „Jos cu creșterea” dobândești faimă științifică! Nu e emblematic că raportul Stiglitz-Sen-Fitoussi a fost lansat în 2008, tocmai în anul în care economia mondială a început să scârțâie din toate încheieturile? Și să cadă (să falimenteze) nu în relația ei cu repartiția sau mediul, ci cu miezul ei, în relația ei cu un nominal gonflat prin încălcarea unor reguli clasice elementare despre rolul și funcțiile banilor? A doua zi după izbucnirea crizei a lansat cineva programe despre protecția mediului sau justiția socială redistributivă? O fi el economismul cu iz sulfuros pentru un Krugman sau Latouche și foarte mulți alții, dar, din păcate, fără economie puternică nimic nu merge.

În filosofia românească se cultivă credința potrivit căreia în fiecare țară cerul se vede altfel. Parafrazând, am putea spune că fiecare țară își trăiește personal bucuria de a poseda o parte din cerul lumii! O bucurie pe care ți-o construiești singur, parte distinctă în bucuria lumii. Statisticile băncii mondiale pot face calcule cu PIB-ul lumii globalizate, dar ele nu au relevanță pentru binele individual din Somalia sau Elveția. Fiecare acest bine e o rezultată a modului cum fiecare își folosește, eficient sau nu, mintea (intelența) și brațele, într-un mediu al competiției neîngrădite decât de lege. Să aștepți ca o parte din bunăstarea unei lumi tot mai globalizate să se reverse și spre tine numai pentru că ești parte a ei trimite la *Cetatea Soarelui* a lui Campanella sau *Utopia* lui Morus. Individualismul, și nu holismul, indiferent că vrem să-l privim ca principiu de judecată sau normă comportamentală, rămâne semnul distinctiv în construcția și accesarea la bunăstare. Iar aici tot fondatorii ne spun care e cea mai bună variantă de lucru! Dacă A. Smith și urmașul lui în idee, Hayek, ar trece rapid în revistă starea lumii, ar aprecia, desigur, efortul individual al olandezilor de a-și umple țara cu mori de vânt pentru a drena și a smulge mării cât mai mult pământ; ar vedea și că Sahara cere panouri solare, plus inițiativă individuală pentru a mișca lucrurile.

1.2. Dezvoltarea sustenabilă: totul și nimic!

Nicicând în perimetrul teoriei despre dezvoltare un cuvânt n-a primit mai multe înțelesuri, n-a fost mai obosit de comentarii și botezat cu adjective dintre cele mai diferite. Vorbim de dezvoltare sustenabilă; sau durabilă; sau rezilientă!

Deși fenomenele creșterii și dezvoltării economice se consumă cu mult înaintea anului 1987, acesta este momentul care, prin Raportul Brundtland, stabilește o bornă de unde dezvoltarea sustenabilă devine un laitmotiv al discursului economic și politic. Comentariile post-factum au instituționalizat ideea că produsul esențial al raportului se traduce într-o definiție standard. Una potrivit căreia „dezvoltarea sustenabilă este o dezvoltare prin care satisfacerea nevoilor actuale nu compromite abilitatea generațiilor viitoare în a-și satisface propriile nevoi” (Comisia Mondială pentru Mediu și Dezvoltare, 1987, p. 24).

A defini înseamnă a esențializa, a surprinde într-o propoziție esența unui fenomen, inima lui. Un fenomen complex pe care, după ce-l definim printr-o propoziție abstractă și ușor de reținut, îl detaliem prin propoziții secundare spre a-l cunoaște în structura sa intimă ca apariție, mecanism de funcționare, finalitate. Nu e cazul cu dezvoltarea, indiferent în ce metaforă o învelim, sustenabilă, durabilă, rezilientă etc. Creșterea economică ce devine, prin progres economic și social, dezvoltare, este un concept pe care teoria economică l-a clarificat de mult, fără dubii și fără relativisme. Raportul Brundtland folosește termenul *sustainable*, fără a face precizarea expresă că e o definiție. Opinia noastră e că autorii aceluia *Our common future* (Comisia Mondială pentru Mediu și Dezvoltare, 1987) nu s-au gândit și nici nu au emis pretenția unei definiții standard. Exegeții, plini de zel, au pus pe seama lor acest lucru. Ceea ce constructorii raportului au dorit să transmită unei lumi întregi și s-o pregătească pentru viitor a fost un *mesaj*. Unul cu puternică tentă umanitaristă, exprimat într-o triplă grijă (preocupare) pentru soarta celor ce vin din urmă, atâta vreme cât ne facem planurile de viață pe o planetă cu margini clar bornate: grija pentru folosirea fără risipă a resurselor neregene-rabile; grija pentru ca de roadele creșterii să beneficieze toată lumea; grija ca această creștere să se producă fără fum, aplatizând curba Kuznets la maximum posibil. Nimic neclar, chiar angajant și pilduitor. Dacă lumea științificilor ar fi păstrat din raport acest sens – de mesaj –, nu am fi ajuns azi în situația în care dezvoltarea sustenabilă înseamnă totul și nimic; de prea multe ori nimic. Mai degrabă pe canalul cotidianului, noțiunea, nepervertită și neconvertită intelectualicește, și-a păstrat sensul ei primar, originar, acolo unde e trimisă să sondeze rubricile cumpătării, echilibrului, înțelepciunii. Adică e invitată să afle până unde îți trimiți gândurile și faptele în așa fel încât să nu suporti consecințele pentru eventuala nechibzuință, nici tu și nici cei care-ți urmează. Științificii au simțit, pentru un plus de falsă rigoare, să încapsuleze spusele raportului într-o pretinsă definiție. Iar o definiție, într-o zonă etimologic voit conflictogenă, e pretabilă la comentarii, critici, negări sau aprecieri. Depinde din ce direcție teoretico-doctrinară și categorie socio-profesională vin analiștii. E greu de crezut că în limbajul contemporan, mai mult sau mai puțin pretins științific, aflăm *orice* despre dezvoltarea sustenabilă. Nu ar trebui să fie așa. În perimetrul științei economice sunt alte zone ale „marilor opoziții” care îi subminează statutul și o trimit în zona cauzalităților moi (Mouchot, 2003). Pe tema temelor, pe creștere și dezvoltare, ea ar trebui să fie puternică, edificatoare și clară. Dar, prin divagațiile pe rubrica sustenabilității, nu este!

Știm a priori încotro ne îndreptăm analiza și suntem convinși că un inventar, chiar exhaustiv, al opiniilor pro și contra sustenabilității, imposibil și de necuprins între copertile unei cărți, nu ne sprijină în concluziile noastre. O mostră oferim însă, pe câteva orientări ale celor preocupați, pentru a argumenta, o dată în plus, necesara operațiune de clarificare și simplificare prin întoarcerea la sănătoasele origini fondatoare.

Astfel,

- în termenii Raportului Brundtland, formularea admite relativul, o exprimare „mai curând” de tipul: „Dezvoltarea sustenabilă nu este o stare de echilibru, ci mai curând un proces de schimbare în interiorul căruia exploatarea resurselor, alegerea investițiilor, calea dezvoltării tehnice și schimbarea instituțională sunt determinate de nevoile actuale și cele viitoare” (Comisia Mondială pentru Mediu și Dezvoltare, 1987, p. 17);

- multidimensionalitatea fenomenului, faptul că trimite, concomitent, spre economic, social și mediu, îl fac greu de prins în tușele unei ecuații definibile, cred R. Shearman (1990), M. Gatto (1995) și R. Goodland (1995). De unde fuga de întreg și tentativa de definire pe „felii” a fenomenului;
- tripticul economic-social-mediu ar trebui să ofere împreună marca sustenabilității. Din păcate, constată Jeffrey Sachs (2012), cele trei deziderate nu au găsit încă zona consensului spre a fi tratate în îngemănarea lor organică;
- comisia Raportului Stiglitz-Sen-Fitoussi distinge între *sustenabilitate economică* și *sustenabilitate environmentală*; prima este analizată prin intermediul unor indicatori monetari, de pildă datoria publică, iar a doua cu ajutorul unei baterii de indicatori fizici (Stiglitz, Sen, Fitoussi, 2009);
- trimiterea conceptului spre uman și social, așa cum e în Raportul Brundtland, a fost meritorie, crede Roberts Kates. O nouă perspectivă asupra naturii ar completa șansa ca pe o astfel de direcție conceptul să rămână viu, în mod profitabil tensionant în relația dintre cele trei componente: „Accentul original pus pe dezvoltarea economică și pe protecția mediului a fost lărgit și adâncit pentru a include concepte alternative ale dezvoltării (umane și sociale), precum și viziuni alternative asupra naturii (antropocentrice vs ecocentrice). Astfel, conceptul dezvoltării întreține atât o tensiune creativă între câteva principii esențiale, cât și o deschidere la reinterpretare și adaptare la diferite contexte sociale și ecologice” (Kates *et al.*, 2005, p. 10);
- „Obligația morală pentru viitor” nu poate fi decât incertă și ca atare greu fezabilă, crede Robert Solow (2005, p. 180): „Este destul de clar că noțiunea sustenabilității se referă la obligațiile noastre în legătură cu viitorul. Spune ceva despre o obligație morală pe care ar trebui să o avem pentru generațiile viitoare. Cred că este foarte important să reținem că [...] o chestiune nefezabilă nu poate constitui o obligație morală”. O obligație generală, nu specifică, completează autorul, vizând prezervarea *capacității de a produce* și de a trăi mai mult și mai bine: „Sustenabilitatea, ca o obligație morală, are un caracter general, nu unul specific. Nu este o obligație de a proteja una sau alta. Este o obligație, dacă dorești să-i acorzi însemnătate, de a proteja capacitatea de a-ți face un trai mai bun și de a da aceeași șansă tuturor” (Solow, 2005, pp. 1008-1009);
- este clar că „sustenabilitatea pune accent pe caracterul coercitiv al obligației morale în protejarea capacității generațiilor viitoare în a-și face traiul mai bun”, cred Anand și Sen (2000, p. 2038). În același timp, nu trebuie să uităm că problema este și intergenerațională; că avem probleme grave cu sărăcia în prezent și că „ar fi o încălcare flagrantă a unui principiu universal dacă am fi obsedați de egalitatea intergenerațională fără a lua în calcul însăși problema intergenerațională: etica universalismului reclamă o astfel de imparțialitate” (Anand și Sen, 2000, p. 2038);
- preocuparea decidenților politici de a-și garnisi discursul cu cuvinte la modă nu lasă neatins conceptul. Pelt și colaboratorii săi (1995), J. Morelli (2011) și Johnston și colaboratorii săi (2007) semnalează, pe bun temei, că, prin limbajul decidenților politici și al șefilor de corporații, dezvoltarea sustenabilă a devenit un slogan. Un clișeu la fel de gol în conținut precum cel de tehnologie adecvată, consideră și Sharachchandra Lélé (1991, p. 607): „Dezvoltarea sustenabilă este într-un real pericol de a deveni un clișeu asemănător celui de tehnologie adecvată – un concept la modă omagiat de toți, dar pe care nu-l definește nimeni”. Sinonimia, în goliciunea ei, a dezvoltării sustenabile cu „tehnologia adecvată” este observată și de Desta Mebratu (1998);